

Sofia Varetska

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1304-323X

Svitlana Macenka

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1373-2887

Diana Melnyk

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
ORCID: 0000-0002-3857-6684

Yaryna Tarasyuk

Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine)
ORCID: 0000-0002-0630-3710

Наратив вини в „Кассандрі” Лесі Українки

Guilt Narrative in Lesya Ukrainka's "Cassandra"

Abstract

The article is dedicated to the guilt narrative in Lesya Ukrainka's "Cassandra" (1907). The purpose of the research is to trace how this narrative gets actualized and how it functions on different textual levels and from different optic stand-points: linguistic, mythological, social, and philosophical. The core principle of analysis is a holistic approach that makes a versatile, multi-level and multi-vector interpretation of the text possible, so, this is attracting it within a wider European cultural and philosophical context and changing the horizons for its interpretation. It is pointed out that guilt narrative is a through one, and its gets specific cultural contexts, intertextual connections, sense models and linguistic embodiments at each of the researched levels. Hence, it may be said that different aspects of this narrative are relatively autonomous and can be viewed as absolutely different and self-sufficient linguistic and semantic fields. The linguistic level of guilt brings you into the problem field of the spoken and unspeakable, a cognitive dissonance between the said/unsaid and perceived. The mythological aspect of

guilt introduces the context of ancient (hence, all Western European) literature, shows the procedural nature of the mythological and literary image of Cassandra. The social aspect of guilt makes indubitable the antinomy of individual and social, victim and self-sacrifice, the problem of Other and Otherness, as the reverse side of self-identification. The philosophical dimension of guilt is disclosed in the background of re-interpreted myth phenomenon, anthropological dimension of mythological and literary connections. It is emphasized that the researched aspects complement and deepen each other at the same time. It is directing the through narrative of guilt from classical ancient literary interpretations of the myth about Cassandra towards the modern European re-interpretation of the very concept of the myth, from the ancient myth history to the universal human code. And Lesya Ukrainka's "Cassandra" is not just exemplify an attempt of making a literary search, the researcher's and writer's interest in the ancient materials, and also constitutes a way of personal myth manifestation and the search of Ukrainian national identity via the European context.

Keywords: Lesya Ukrainka, Cassandra, myth, guilt, linguistic manifestation of guilt, mythological guilt, social aspect of guilt, philosophical and existential dimension of guilt.

Вина належить до центральних, універсальних і позачасових тем у художній літературі. Семантика вини змінюється впродовж віків разом з образом людини, увиразнюючи її залежність від успадкованої вини, зумовленої її передісторією, чи наголошуючи на її автономності, що дозволяє людині, яка не обтяжена виною, діяти. Тож метою дослідження є розгляд вини як підґрунтя для усвідомлення координат залежності модерної людини, які Леся Українка увиразнює в драматичній поемі „Кассандра” (1907) на міфологізованому матеріалі, що цілком співзвучно із провідною тенденцією в європейській літературі зламу віків. Тогочасна художня література приділяла велику увагу міфу, і для багатьох письменників (Гуго фон Гофмансталь, Франц Верфель, Гергарт Гауптман, Джордж Бернард Шоу та ін.) міфологічне означало позитивно конотоване поняття, яке вказувало на епіфанію божественного, на завдання індивідуума в більшій могутнішій цілісності чи на його беззаперечну участь у колективі. Стилїзація до провидця, пророка чи самотнього оповісника, який повідомляє міфологізованій сучасності „правду” міфу і тим

самим вимагає покінчити з роз’єднаністю людських сфер життя, симптоматична для багатьох тодішніх письменників.

У дослідницькій літературі, присвяченій „Кассандрі” Лесі Українки, натрапляємо на розмисли про трагічний етос письменниці, суть якого полягає в „безневинній вині” і його крайньому вияві в постаті провісниці Кассандри. Зокрема, Дмитро Козій пише:

Перипетії приголомшливих переживань не могли залишитися без наслідків у внутрішньому світі пророчиці. Вона почала сумніватися в своєму покликанні і втрачати віру в себе саму. На цьому ґрунті прокидається в її душі і наростає почуття трагічної провини. На цей момент треба звернути увагу. Хто прирівнює Кассандру до Прометея, не повинен забувати, що Прометей, – і в трагедії Есхіла, і в інших поетів, – завжди виступає з повною свідомістю своєї правоти, бо він переконаний, що робить добро людям. Натомість у Кассандри почуття провини налягає на душу, як примара¹.

У цьому контексті дослідник цитує Олександра Білецького, який твердив: „Ні сама Кассандра, ні інші не свідомі того, що Трою зруйновано внаслідок отієї фатальної нерішучості, отієї, «трагічної провини» героїні”². Віктор Петров зауважує в образі Кассандри прометеїзм, що характеризує її як „опозиційну, бунтівничу натуру”, долею якої є страждання. „Прометея”, пише дослідник, „найбільше покарала Мойра; такою ж є і Кассандра: вона – покарана”³. Тож, як стверджує Віктор Петров, покараність є такою ж важливою темою в образі Кассандри, як і її бунтівництво. Уже сама історіософічна проблема загибелі Трої, вважає Віра Агеєва, ґрунтується на опозиції вини і кари. Дослідниця

¹ D. Kozii, *Kontseptsiia prorochytsi Kassandry* [w:] D. Kozii, *Hlybynniy etos: narysy z literatury i mifolohii*, Homin Ukrainy, Toronto, Niu-York 1984, s. 172.

² О. І. Билетський, *Antychna drama Lesi Ukrainky („Kassandra”)* [w:] О. І. Билетський, *Vid davnyiny do suchasnosti: Zbirnyk prats z pytan ukrainskoi literatury*, t. 2, Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, Kyiv 1960, s. 358–380.

³ V. Petrov, *Dramatychna poema L. Ukrainky „Kassandra”* [w:] V. Petrov, *Rozvidky, Tempora*, Kyiv 2013, s. 748.

звертає увагу на сміх Кассандри, який наводить жах на оточуючих. „Пророчиця”, зазначає вона, „осягнула відносність правди й навіть кари, яка не завжди – за зло”⁴. Віра Агеєва стверджує, що Кассандра робить індивідуальний вибір, обираючи добро навіть за умови, коли воно карається. Цей етичний вибір уможливорює бунт, в якому реалізується її життєве призначення. Тож комплексний погляд на тему вини дозволить виявити загальнішу картину зображуваного у творі світу й осмислити його ідейно-світоглядне наповнення.

Вина в „Кассандрі” Лесі Українки виражається передусім на мовному рівні. Тут не можна не помітити впливу „мовного скепсису”, який на зламі ХІХ–ХХ ст. охопив багатьох європейських письменників, які скаржилися на те, що нова реальність важко надається до пізнання і її не можна передати мовними та літературними засобами (наприклад, Райнер Марія Рільке у вірші „Я так боюся слів людей” (1899) пояснює свій страх тим, що за щоденно виразно промовленими словами втрачається смисл і тим самим знищуються речі, „спів” яких відчуває тільки поет; або Гуґо фон Гофмансталь, який в есе „Лист лорда Чандоса” (1902) заявляє, що втратив будь-яку здатність зв’язно писати чи думати). Леся Українка теж зображує драму мови, зумовлену обмеженістю вираження, невірою у слово, відповідальністю за нього. Кассандра „тільки бачить” („Я не знаю нічого, окрім того, що я бачу”⁵), а не зв’язно думає (як і Г. фон Гофмансталь), унаслідок чого зголошує наслідки подій, не кажучи про їх причинно-наслідкові зв’язки, окрім як про вплив долі. Її „розмови” з богами мають ритуальну природу, і в цьому героїня Лесі Українки активна та дієва, однак повсякденною мовою, зокрема й мовою почуттів, вона не володіє, що суттєво віддаляє її від соціального світу. Міфологізована й ритуалізована мова

⁴ V. Ageieva, *Problema komunikativnoho rozryvu v dramatychnii poemi „Kassandra”* [w:] „Naukovi zapysky NaUKMA”, t. 9, ch. 1: Spetsialnyi vypusk, 1999, s. 19.

⁵ L. Ukrainka, *Zibrannia tvoriv: u 12 t., t. 4. Dramatychni tvory (1907–1908)*, Naukova dumka, Kyiv 1976, s. 14.

не потребує аргументів, а тільки віри, тоді як у соціальній сфері норми та приписи визначають навіть мову.

Вина Кассандри в тексті виражена низкою атрибутів, приписаних їй чи не всіма її співрозмовниками: Гелена називає Кассандру „ненависною”⁶, Поліксена підозрює її в заздрості, виправдовує її слова хворобою⁷, Андрوماха вважає „безумною”⁸, „зловісницею”⁹, „лютою згубою”¹⁰, Деїфоб закидає їй „рабську мову”¹¹. Гелен глузує, що Кассандра „своїми очима” врочить навіть правду. На його думку, „певне, / боги в тім винні, що дали тобі / пізнати правду, сили ж не дали, / щоб керувати правдою”¹².

Найпоследовніше виступає саме проти мови Кассандри, її слів, Андрوماха. Вона навіть звертається до богів, щоб ті відібрали пророчиці мову, щоб Кассандра заніміла. Андрوماха переконана, що своїми словами про „помсту і смерть” пророчиця зламала героїчний дух Гектора, що призвело до його загибелі. Кассандра бере вину за загибель брата на себе. За логікою оповіді, після того, як Гектор убив Патрокла, Ахіллесом рухає помста, проти чого безсилий Гектор – і Кассандра про це знає. Звинувачуючи Кассандру, Андрوماха порушує проблему впливовості слова, до того ж їй важливо відвернути від чоловіка-героя не славу, і Кассандра з її зосередженістю тільки на „своєму” знанні дає їй підстави покласти провину на неї: „А н д р о м а х а. Ні, ти сама була б зо всього винна, / не страх, не сором і не меч, а ти, / отруйнице, коли ти правду кажеш!..”¹³. Як відгомін цих слів сприймається репліка Кассандри: „Не страх, не сором і не меч, а я / своєю правдою згубила брата...”¹⁴. Цим майже дослівним

⁶ Ibidem, s. 12.

⁷ Ibidem, s. 19.

⁸ Ibidem, s. 21.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, s. 65.

¹¹ Ibidem, s. 42.

¹² Ibidem, s. 59.

¹³ Ibidem, s. 27.

¹⁴ Ibidem, s. 28.

повтором звинувачення Андромахи Кассандра повністю визнає свою вину і постає безсилою і подоланою. Вона і сама часто картає себе за свою позбавлену чуттєвості мову („Що ж я йому казала? Все холодні, / непривітні слова, як ті мечі / ворожії, що мають заколоти / єдиного, коханого Долона!“¹⁵), а також за те, що „несила” їй „мовчати”¹⁶. Її готовність брати вину на себе може означати те єдине, чим Кассандра дієво здатна допомогти своєму оточенню. Примітно, що після фатальних подій (убито Гектора, гине Долон, знищене військо Ономая) для оповідної логіки в тексті важливо „закрити” цей сегмент розповіді, назвавши винного.

Надзвичайно цікавою і важливою в аспекті наративу вини Кассандри є сцена загибелі Долона. Коханий, „хоч несуджений”¹⁷ (саме усвідомлення того, що він перебуває десь поруч, зігріває душу Кассандри-дівчини), світлої ночі вирушає у ворожий табір на вірну загибель. Боячись зголосити йому правду про невідворотну смерть, яка на нього чекає (вочевидь, щоб залишити собі бодай хоч крихту надії на те, що „бачене” нею може ще й не справдитися), вона розпачливо страждає, голосить і оплакує ще живого Долона. Кассандра-пророчиця імпульсивно поривається то благати богів, то зухвало називає їх рабами. У такому стані, перебуваючи в межовому просторі брами, вона на мить опиняється безпосередньо перед лицем Долі, яка засліплює її („Я боюся долі... <...> / Ой, вона все бачить! / Ніде, ніде нема від неї схову!.. / А я тепер не бачу!”¹⁸). Тим часом за Долоном стежить Поліксена і переказує сестрі те, що відбувається на полі за брамою: Долон зачаївся, темно, вороги його не бачать. У часовому зміщенні Кассандра-пророчиця раптом усвідомлює смерть Долона і розпачливо вигукує: „Долоне!”. На її крик він зривається бігти, викриває себе і гине. Тож своїм криком

¹⁵ Ibidem, s. 35.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem, s. 36.

¹⁸ Ibidem, s. 38.

Кассандра дійсно спричиняється до загибелі коханого, хоч попередньо зусиллям волі і стримує себе від артикуляції вголос його смерті. У вигукові „Долоне!” зіткнулося ірраціональне і пристрасно-чуттєве – стихії, які в цій сцені виразно борються в Кассандрі. Її жорстоко покарано пророцтвом: вона фактично двічі бачить смерть Долона – у видінні і реально на полі за брамою. У розпачі Кассандра-дівчина звинувачує у смерті коханого своїх братів, які відіслали недосвідченого юнака на вірну загибель, тоді як Кассандра-пророчиця визнає власну вину: „Ні, се я...”¹⁹. Отже, Долон стає причиною відчайдушного поєдинку Кассандри з Долею, інтенсивного і трагічного, вираженого експресивною мовою.

Попри те, що пророчиця належить до міфологічних фігур, які володіють мовою як знаряддям (схожа до керованої помстою Електри Гуго фон Гофманстала, слова якої буквально пройняті насильством), її позиція мовця слабка, позаяк первісно через свій атрибут провісниці трагічного вона виступає як **покарана** (це постійно наголошується в тексті). З погляду оточення Кассандра винна завжди, а її знання – непереконливі. Богоборство Кассандри можна зрозуміти як принципове невизнання своєї вини перед богами („...я рабинею рабів / не хочу бути!”²⁰), натомість вона бере на себе вину оточення, поділяючи з ним у такий спосіб долю, завдяки чому виражається її причетність до людської історії. Оточення вимагає, щоб вона замовкла, тоді як її мовна сила полягає саме в трансльованому наративі долі, який, як і дискурси краси (Гелена) і пов’язаний із ним дискурс помсти, суттєво визначає світ людських відносин.

Для сприйняття вини у „Кассандрі” Лесі Українки важливо усвідомлювати її міфологічний вимір. Кассандра – міфологічна постать з атрибутикою пророчиці-відступниці й літературний образ, конструйований багатьма поколіннями письменників, починаючи від античності і завершуючи сьогоденням. Уже

¹⁹ Ibidem, s. 40.

²⁰ Ibidem, s. 37.

в античну добу образ Кассандри неодноразово перетлумачувався, і навіть міф про набуття віщого дару має два варіанти. Еллінський письменник Аполлодор, автор „Міфологічної бібліотеки”, розповідаючи про рід Пріама, згадує і про покарання Кассандри богом Аполлоном, який за відмову у взаємності відібрав у неї здатність „переконувати”²¹. Ідеться про вміння використовувати мову, „перекладати” нею екстатичні візії. Цим пояснюється недовіра до Кассандриних слів та сприйняття її іншими як безумної. Перекладач книги, представник міфокритики Джеймс Фрейзер у коментарях до цього міфу, покликаючись на коментаторів Гомера, вказує на ще одну версію походження віщого дару Кассандри та її брата-близнюка Гелена: обоє близнюків отримали дар у храмі Аполлона, коли змії вилизали їм ограні чуття²². Проте цей міф не пояснює, чому словам Кассандри надалі не вірили. Примітно, що Гомер ні в „Іліаді”, ні в „Одіссеї” не згадує про віщий дар Кассандри, про неї йдеться як про „найкращу Пріамову доньку, юну”²³ дівчину, „на золоту Афродіту подібну”²⁴, обіцяну Ономаєві за допомогу троянцям.

За Гомером, Кассандрі чужий сумнів і спротив богам, її роль у Троянській війні зводиться лише до подарунка лікарському герою Отріонею, який пообіцяв вигнати ахейців із Трої, якщо Пріам віддасть за нього Кассандру (Отріоней гине в поєдинку з царем Криту Ідоменеєм). У контексті міфологічного дискурсу пророчиці не приписують жодної провини в розгортанні подій Троянської війни і вона не віщує загибелі Трої. Образ Кассандри набуває багатогранності в трилогії Есхіла „Орестея”, де чи не вперше розкривається таємниця її віщого дару, а постать пророчиці починає корелювати з історією Трої та Мікен. Саме в трагедії „Агамемнон” Кассандра стає носієм історії і проорокує

²¹ Apollodorus, *The Library*, translated by Sir James George Frazer, William Heinemann Ltd, MA, Harvard University Press, Cambridge, London 1921, p. 49.

²² Ibidem, p. 48.

²³ Homer, *Iliada*, Folio, Kharkiv 2006, s. 310.

²⁴ Ibidem, s. 386.

майбутнє, тобто пов’язує минуле, теперішнє та прийдешнє. З міфологічного персонажа вона трансформується в літературний образ, крізь який оприявнюється теодицея Есхіла. Трагік доповнює міфологічний образ мотивом вини. Кассандра покарана за відмову Аполлону – у такий спосіб Есхіл виправдовує її смерть в „Агамемноні” (Аполлон не заступився за свою віщунку). Мотив провини з’являється з актуалізацією відчуття самоті й індивідуальності, які виражаються в літературі класичної епохи в розвитку нових літературних родів – лірики і драми. В „Агамемноні” на Кассандрі лежить індивідуальна міфологічна провина (відступництво від бога), яку вона спокутує своєю смертю.

Леся Українка підхоплює мотив спротиву богам і розкриває його в закиді Гелени: „Се ж тільки ти змагаєшся з богами, / за те вони тебе й карають”²⁵. У такий спосіб у творі реалізується міфологічна вина Кассандри: її віщим словам не вірять і називають безумною, звинувачуючи ще й тому, що саме вона накликає трагедію на Трою: „А н д р о м а х а: Якби ти тільки їх не вимовляла / і не труїла нас, то й не було б / лихої правди”²⁶. Дмитро Козій зазначає: „Пророчий дар підносив її понад інших людей, але він був для неї в якійсь мірі й карою. Так справа поставлена в грецькому міті, так вона, власне кажучи, потрактована і в творі Лесі Українки. В цій амбівалентції великого божого дару міститься важливий момент трагізму пророчиці”²⁷. Дослідник підкреслює, що у процесі розкриття образу письменниці „не вагалася наблизити його до традиційного образу, створеного Вергілієм, у якого Сібілла віщує теж у пророчій нестямі, ніби опанована демоном, викидає з себе віщі слова з тяжкою мукою”²⁸. З огляду на міф, вина Кассандри полягає в тому, що вона єдина знає про долю Трої, але, покарана за відмову Аполлону, не може запобігти

²⁵ L. Ukrainka, *Zibrannia tvoriv: u 12 t...*, s. 13.

²⁶ Ibidem, s. 27.

²⁷ D. Kozii, *op. cit.*, s. 169–170.

²⁸ Ibidem, s. 170.

її загибелі й гине разом з нею. В аспекті міфологічної вини Кассандри Леся Українка близька до праобразу: героїня первісно обтяжена виною і це суттєво визначає її образ.

У драмі наголошується й соціальний аспект вини. Через свою здатність бачити фатальну правду Кассандра постає в поемі Лесі Українки **Іншою**, відмінною від оточення. Вона не приймає встановлених суспільством правил, згідно з якими роль жінки обмежується простором гінкею і зводиться до прядіння вовни на золотій кужілці та піклування про чоловіка. Маскулінний світ чітко розподіляє функції: Деїфоб на раді, Гектор на війні, Гелен у храмі. Коли такий розподіл непорушний, тоді суспільне буття зрозуміле і стабільне. Кассандра випадає з цього соціального порядку, чим і зумовлюється її неприйняття оточенням. Чоловіки закидають їй, що вона не на своєму місці, а жінки, що вона „безумна” і „божевільна”. За суспільними нормами її інакшість багатогранна: як пророчиця – вона не так пророкує, як майбутня дружина – не вміє привернути до себе коханого, як представниця свого народу – не погоджується (внутрішньо) на шлюб без любові задля порятунку батьківщини. Кассандра свідомо своєї інакшості і приймає її.

Троянська царівна – не та віщунка, до якої прислухаються. „Глухота» й «незрячість» троянського поспільства наголошується в тексті не раз, – зауважує Віра Агеєва. – Порозуміння між мовцем, пророком та глухою аудиторією неможливе”²⁹. Люди не хочуть чути трагічної й нестерпної правди, навіть якщо вона походить від богів. Слова Андромахи слугують підтвердженням цьому: „...Доволі з нас уже твоєї правди, / Зловісної, згубливої, так дай же / Нам хоч неправдою пожить в надії”³⁰. Кассандра – Інакша, бо не вміє лукавити, як і не вміє „правильно” доносити правду. Для неї більше важить не реакція соціуму, а те, що вона транслює вищу істину, яку її брат-віщун Гелен використовує для суспільного „блага”, як він його розуміє.

²⁹ V. Aheieva, *op. cit.*, s. 13.

³⁰ L. Ukrainka, *Zibrannia tvoriv: u 12 t...*, s. 55–56.

Цілковито віддана своєму пророцтву, Кассандра не лише не боїться проголошувати нестерпну правду, а й у такий спосіб спонукає до колективної відповідальності за неї. Той, хто не здатен сприйняти правдивість її пророцтва, не може взяти на себе провину, бо це виходить за межі його розуміння. На таке наважується або зневірена в усьому людина-відчайдух, або така сильна духом постать, як Кассандра. Вона бере відповідальність не лише за свою, але й за чужу недосконалість. Моральна провина визначається совістю і спокутується докорами сумління. Кассандра визнає вину за свої пророцтва. Проте позиція вісунки, послідовне проголошення небажаної правди зумовлюють ситуацію, в якій вона протистоїть соціуму. Лесь Танюк стверджує: „Істинний лише той пророк, якого побивають камінням. Нерозіп’ятих месій не буває”³¹. Саме на цьому ґрунті у творі формується конфлікт поміж пророчицею і юрбою.

Надзвичайно важливим для Лесі Українки є й філософсько-екзистенційний вимір вини. Віржині Бренкер у дописі „Мистецтво – це анти-доля”, присвяченому роману бельгійського франкомовного письменника Анрі Бошо „Едіп у дорозі”, пише, що звернення до міфу (в цьому випадку про Едіпа) замикає персонажів у їхній долі, оскільки історія їхня вже написана і відома читачеві – вони приречені на свій наратив і культурний стереотип їхнього сприйняття³². Тож автора спонукає звертатися до міфу те, що „міф – це сила, яка, за допомогою насичених глибоким смислом метафоричних конструкцій, спрямовує дух і серце до тієї граничної тайни, що просякає та омиває всі існування”³³ і що міф – це постійна властивість людського мислення.

³¹ L. Taniuk, *Do problem ukraïnskoi „prorochoi” piesy („Kassandra” Lesi Ukraïny, „Prorok” V. Vynnychenka, „Narodnyi Malakhii” M. Kulisha)* [w:] „Suchasnist”, nr 2, 1992, s. 133.

³² V. Brinker, *L’Art est un anti-destin. La Plume phrancophone*, 2008, <https://la-plume-francophone.com/2008/12/19/henry-bauchau-oedipe-sur-la-route/>, [19.04.2021].

³³ Dzh. Kempbel, *Heroi iz tysiacheiu oblych*, vyd. dim „Alternatyvy”, Kyiv 1999, s. 235–254.

Отже, звернення до міфу як універсалії, як певного конструкту, який точно, чи адекватно, схоплює й артикулює „проявлення в контексті буденного чогось такого, що трансцендує буденний контекст досвіду”, відкриває таємницю чи „впускає”, за термінологією Пауля Тілліха, одкровення як „проявлення того, що гранично турбує нас” і є „основою нашого буття”³⁴. Словом, Леся Українка здійснює археологію сенсу – пробирається до суті справи, до основи, до джерела, відчищає від нашарувань інтерпретацій, вмонтовує-інкорпорує певний інтелектуальний і культурний артефакт в особисту й – ширше – українську материнську плату і доєднується до ширшого європейського культурологічного контексту.

Важливо, що така реконструкція міфу як сенсу через художній текст стає рухом досередини, поверненням себе зі світу, розташуванням світу в собі. Якоюсь мірою це є також деміфологізацією світу з перенесенням міфотворення всередину себе, на відміну від створення міфу, що є рухом назовні, олюдненням світу.

Отже, звертаючись до міфу про Кассандру, Леся Українка робить спробу переосмислити концепт вини, зазирнути за міфологічну підкладку вини Кассандри, щоб деконструювати сам феномен вини. Її Кассандра опиняється в епіцентрі розгортання нарративу вини, усі персонажі так чи інакше до нього причетні, але всі вони залишаються на рівні екстеріоризації вини, пошуку „офірного цапа” поза собою. Кожен із героїв у свій спосіб звинувачує Кассандру в усіх нещастях. У першій сцені – Гелена: „Тільки чом / себе ти не зовеш сестрою смерті, / було б тобі се більше до лица”³⁵; Андромаха – у другій: „Та як же й вірити, коли ти завжди / не в пору й недоладно пророкуєш?”³⁶ і третій: „Се ти, ти винна <...>, / ти надію вбила проклятими словами:

³⁴ P. Tylykh, *Sistematycheskaya teolohiya*, Unyversytetskaya kniha, Moskva; Sankt-Peterburg 2000, s. 114–115.

³⁵ L. Ukrainka, *Zibrannia tvoriv: u 12 t...*, s. 10–11.

³⁶ *Ibidem*, s. 22.

«Помста й смерть!»³⁷. Деїфоб погрожує їй звинуваченням у зрадництві, якщо не вийде заміж за Ономая: «...Як ти відмовиш, то скажуть всі, що ти нас загубила»³⁸. Навіть брат-близнюк Гелен тієї ж думки: «К а с с а н д р а: Чи й ти гадаєш так, що все нещастя / походить від Кассандри? Г е л е н: Хоч не все, / але багато»³⁹. Усі звинувачення стосуються Кассандри-пророчиці, Кассандри-чаклунки, Кассандри-царівни, Кассандри-троянки, уся ненависть, страх і агресія, війна і смерть Трої персоніфікуються в Кассандрі, Троя виносить назовні і матеріалізує через неї свою Тінь. Та й сама Кассандра говорить про себе у третій особі: «Кассандрі байдуже, що випадає, що ні...»⁴⁰; «...сама Кассандра / зневірилась в Кассандрі»⁴¹. Героїня проходить шлях від міфологічної вини, через соціальну вину до екзистенційної вини: її питання „хто винен?” виводить на питання „хто я?”.

Спершу Кассандра звинувачує себе в тому, що її не розуміють, бо вона не може перекласти видіння мовою, доступною людям: «...Я завжди чую горе, бачу горе, / а показати не вмію. Я не можу / сказати: тут воно або он там»⁴². Пророчиця відчуває провину й тому, що безпорадна відвернути нещастя: „Ох, якби тільки можна, то я б сама те горе одвернула!»⁴³. Вона звинувачує в усіх бідах себе, свої очі („Долон не винен. Винні сії очі...”⁴⁴), але це звинувачення повторює за іншим/іншими: за Долоном („Він сам казав, що вбили щастя наше тії очі...”⁴⁵), за Андромахою („Не страх, не сором і не меч, а я / своєю правдою згубила брата...”⁴⁶). Проте з розвитком дії Кассандра відклеюється від

³⁷ Ibidem, s. 26.

³⁸ Ibidem, s. 45.

³⁹ Ibidem, s. 59.

⁴⁰ Ibidem, s. 30.

⁴¹ Ibidem, s. 56.

⁴² Ibidem, s. 22.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Ibidem, s. 18.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem, s. 28.

„Кассандри”, спочатку від вини очей (міфологічна вина), потім від вини сказаного/не сказаного/не так сказаного (соціальна вина) до екзистенційного виміру вини після смерті Долона: „К а с а н д р а (відпихає їх): Гетьте! гетьте! / Се ви його убили! (Раптом стишується і говорить зовсім убитим голосом). Ні, се я...”⁴⁷. Кассандра робить очевидний і логічний рух – виносить Тінь назовні, а потім знову втягує її в себе. Це визнання вини вже не самопожертва заради Трої, не прийняття себе як „офірного цапа”, як це, можливо, було у сцені смерті Гектора. Тут прийняття вини стає усвідомленням співприсутності та співпричетності людини й світу, оскільки людина – це мікрокосмос, „людина є співучасником універсуму через раціональні структури свідомості і реальності”⁴⁸. Усяка подія універсуму є подією і в самій людині. Фраза „я винна/винен” змінює конфігурацію світу, незалежно від причини і джерела вини, адже тоді конкретна людина (кожен окремий індивід, незалежно від часу і простору) охоплює в собі всіх інших конкретних індивідів, на кшталт китайської скриньки, і відтворює первісного Адама, який, порушивши закон повноти, здійснив рух з „власної волі” і, зробивши крок до саморозуміння, пройшов ініціацію з невинності і безтурботності до вини і турботи про себе. Так вина набуває статусу порогового стану, призводить до розколу не тільки єдності людини і світу, а й до роздвоєння всередині самої людини. Вина стає наріжним каменем прозріння, усвідомлення, становлення, а відтак трансформації, набуваючи значення ініціації, переходу від самоідентифікації до самоусвідомлення, від невинності і цілісності раю, від золотого віку злитості з Єдиним до „крику” індивідуалізації, з міфологічного часопростору до історичного.

Можна намагатися досягнути причини цієї вини, як це тисячі років роблять мислителі, називаючи її то об’єктивною (прокляття Аполлона (Кассандра), доля (давньогрецька трагедія),

⁴⁷ Ibidem, s. 40.

⁴⁸ P. Tylykh, *op. cit.*, s. 177.

первородний гріх (християнство), дефіцитарність людини щодо повноти буття (М. Гайдеггер), то колективною (К. Ясперс), то суб’єктивною і свідомою (А. Мацейна) тощо. Проте відкритим залишається питання: чи змінює це знання особисту ініціацію? Чи йшлося Лесі Українці про генезу вини, а чи про поставу людини перед виною тут і тепер, її місце розташування й оптику щодо вини? Бо вина може віддалити людину від самої себе, а може стати віднайденням-розпечатуванням-виявленням себе через вину.

Наратив вини в „Кассандрі” Лесі Українки наскрізний і стосується різних залежностей модерної людини: як від вищої істини, так і від „правди”, аргументованої соціально. Розгляд вини в декількох аспектах дозволив відстежити позицію самої Кассандри через її мову, поглянути на неї з глибини міфу, прослідкувати за нею в площині соціальних відносин і зосередитися на ній з висоти філософського узагальнення. Наратив вини виявляє головну колізію модерної людини, залежної від сакрального і соціального світу, саме в момент омовлення і трагічного переживання нею цієї залежності, результатом чого має стати звільнення через смерть і усвідомлення людської автономності й відповідальності перед самою собою.

References

- Aheieva V., *Problema komunikatyvnoho rozryvu v dramatychniyi poemi „Kassandra”* [w:] „Naukovi zapysky NaUKMA”, t. 9, ch. 1: Spetsialnyi vypusk, 1999, s. 11–21.
- Apollodorus, *The Library*, translated by Sir James George Frazer, Harvard University Press; William Heinemann Ltd., Cambridge, London 1921.
- Biletskyi O. I., *Antychna drama Lesi Ukrainky („Kassandra”)* [w:] Biletskyi O. I., *Vid davnyyny do suchasnosti: Zbirnyk prats z pytan ukrainskoi literatury*, t. 2, Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury, Kyiv 1960, s. 358–380.
- Brinker V., *L’Art est un anti-destin. La Plume phrancophone*, [En ligne], 2008, <https://la-plume-francophone.com/2008/12/19/henry-bauchau-oedipe-sur-la-route/>, [19.04.2021].
- Homer, *Iliada*, Folio, Kharkiv 2006.

- Kempbel Dzh., *Heroi iz tysyacheiu oblych*, vyd. dim „Alternatyvy”, Kyiv 1999.
- Kozii D., *Kontseptsiiia prorochytsi Kassandry* [w:] Kozii D., *Hlybynnyi etos: narysy z literatury i mifolohii*, Homin Ukrainy, Toronto, Niu-York 1984, s. 164–177.
- Petrov V., *Dramatychna poema L. Ukrainky „Kassandra”* [w:] Petrov V., *Rozvidky, Tempora*, Kyiv 2013, s. 740–748.
- Taniuk L., *Do problem ukrainskoi „prorochoi” piesy („Kassandra” Lesi Ukrainky, „Prorok” V. Vynnychenka, „Narodnyi Malakhii” M. Kulisha)* [w:] „Suchasnist”, 1992, nr 2, s. 130–140.
- Tyllykh P., *Sistematycheskaya teolohiya*, Unyversytetskaya kniha, Moskva, Sankt-Peterburg 2000.
- Ukrainka L., *Zibrannia tvoriv: u 12 t., t. 4. Dramatychni tvory (1907–1908)*, Naukova dumka, Kyiv 1976.